

Jarosław A. Superson SAC

Świętowanie niedzieli przez udział w Eucharystii (panorama historyczna)

Gdy dokona się przeglądu kolekcji dzieł zostawionych przez liturgistów przedsoborowych: Antoniego Nowowiejskiego, Josefa Jungmanna i Mario Righetiego, z których alumnów w seminariach duchownych uczono liturgiki w Polsce, Niemczech i Italii, a zarazem które były w miarę dostępne jej miłośnikom, można jednoznacznie powiedzieć, że przedstawiają one w sposób niezmiernie szeroki zakres ówczesnej wiedzy, odpowiadając na pytanie, czym jest liturgia i liturgika. Zagadnienie, które chcemy za ich pomocą zanalizować, to czas, pora, która pozwala na sprawowanie mszy świętej. Wymienieni autorzy przedstawiają ten temat informacyjnie lub opisują go, prezentując jego historyczny aspekt. Badania dziedzictwa pozostawionego przez tych liturgistów pokazują, że brak w nim informacji o niedzielnej eucharystii w sobotni wieczór. Włoski podręcznik Righetiego, prezentując poszczególne godziny modlitwy brewiarzowej, mówi o preludium świątecznym, zbudowanym z I nieszpórów sprawowanych w sobotni wieczór i z oficjum wigilii, które było sercem nocy. Preludium to kończyło się wraz z mszą świętą o świcie¹. Natomiast polski podręcznik autorstwa Nowowiejskiego mówi o świętowaniu niedzieli, które zaczynało się i kończyło nieszporem. Autor odwołuje się w tej kwestii do magisterium synodu laodycejskiego i innych orzeczeń kościelnych, które jednoznacznie określały niedzielny czas: *ut dies dominica a vespera usque ad vesperam servetur* (synod we Frankfurcie 794 rok, kan. 21). Tenże autor za Amalariuszem przypomina, że I nieszpory w początkach chrześcijaństwa na Zachodzie były bardziej uroczyste, gdyż przybywała na nie większa liczba wiernych i okazalej je sprawowano². Ale już z wypowiedzi Karola Boromeusza wynika, że zwyczaj ten zanikł i wierni liczniej przy-

¹ Por. M. Righetti, *L'anno liturgico, il breviario*, Milano 1955², s. 668 (Manuale di Storia Liturgica, 2).

² Por. A. J. Nowowiejski, *Oficjum Brewjarzowe*, Płock 1916, s. 259–260 (Wykład Liturgiki Kościoła Katolickiego, 4.2).

bywali na II nieszpory³. Ale ani Righetti, ani Nowowiejski nic nie mówią o sprawowaniu mszy świętej niedzielnej w sobotni wieczór. Kiedy więc sprawowano mszę świętą?

Czas sprawowania mszy świętej

Badając źródła przedstawiające eucharystię w czasach apostoelskich, zauważamy niestety, że są one niepełne. Św. Paweł mówi o zbieraniu się wyznawców Chrystusa „pierwszego dnia tygodnia” (1 Kor 16, 2)⁴, a św. Łukasz – „w pierwszym dniu po szabacie” (Dz 20, 7) w celu łamania chleba. Zgromadzenie to trwało razem, słuchając Apostoła Narodów aż do północy⁵.

Teksty patrystyczne, a więc z okresu prześladowań wyznawców Chrystusa, udzielają nam już więcej wskazówek. W *Liście* Pliniusza Młodszego do Trajana jest mowa o gromadzeniu się chrześcijan w dniu uzgodnionym (*essent soliti stato die ante lucem conuenire*). *List* mówi o dwóch spotkaniach. Pierwsze to czas wznoszenia modlitw i wzywania Chrystusa, drugie, czasowo oddzielone od pierwszego, to moment spożywania posiłku, którego pożywienie jest zwyczajne i niewinne (*promiscuum et innoxium*)⁶. Dzieło *Didache* XIV, które po raz pierwszy używa terminu „Eucharystia”, mówi o dniu Pańskim, w którym gromadzą się chrześcijanie⁷, a *Apologia* I św. Justyna używa pogańskiego określenia „w dzień słońca”⁸. Oba te dokumenty nie mówią nic o godzinie tych zgromadzeń. Natomiast Tertulian w dziele *De fuga in persecutione* 14, 1 porę zgromadzeń, na których mają być celebrowane święta ku czci Pana, określa na dzień lub noc⁹.

Dzieło Hipolita Rzymskiego *Traditio Apostolica* zawiera jeden z pierwszych tekstów *prex eucharistica* Kościoła. *Prex* jest poprzedzona przez *ritus*

³ Por. tamże. Należy tu przypomnieć wyniki badań Vincenza Raffy z 1955 roku. Po postawieniu sobie pytania, które nieszpory są starsze, pierwsze czy drugie, jednoznacznie po zanalizowaniu najstarszych źródeł liturgicznych stwierdził, że w Rzymie I nieszpory zostały wprowadzone dopiero po IX wieku. Stąd właśnie II nieszpory były dziedzictwem liturgicznym Wiecznego Miasta – por. V. Raffa, *Più antichi i primi o i secondi vespri?*, „Ephemerides Liturgicae” 69 (1955), s. 313–335.

⁴ Cytując tekst Pisma Świętego w języku polskim, korzystamy z: *Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tynieckich, Poznań-Warszawa 1987³.

⁵ Według Josefa Andreas Jungmanna zgromadzenie to miało miejsce w sobotni wieczór, a nie w niedzielny – por. I. A. Jungmann, *Missarum sollemnia. Origini, liturgia, storia e teologia della messa romana*, Torino 1963², s. 205.

⁶ Por. W. Rordorf, *Sabato e domenica nella Chiesa antica*, Torino 1979, s. 136–137 (*Taditio Chrystiana*, 2).

⁷ Por. B. Mokrzycki, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 418, 421.

⁸ Por. W. Rordorf, *Sabato e domenica nella Chiesa antica*, dz. cyt., s. 136–141.

⁹ Por. tamże, s. 156–159.

ordinationis episcopi sprawowany w niedzielę¹⁰. Niestety również i w nim nie ma wzmianki, o jakiej porze dnia Pańskiego miała miejsce celebrowana włączona w eucharystię.

A. Nowowiejski jest zdania, że pora mszy świętej w tamtych czasach była różna. Sprawowano ją wczesnym rankiem, a w przypadku prześladowań lub innych przeciwności nawet nocą, po zapadnięciu zmroku lub przed wschodem słońca¹¹. Natomiast Josef Jungmann dodaje, opierając się na tekście *Listu 57*, 3 św. Cypriana¹², że Kościół w tamtych czasach nie praktykował sprawowania eucharystii codziennie w sposób publiczny, ale raczej była to celebrowana prywatna¹³.

Niestety źródła piśmienne, które opisują złoty okres, jaki rozpoczął się dla Kościoła po edykcji mediolańskim i soborze efeskim, nie dają nam zadowalających informacji, o której godzinie sprawowano eucharystię. *Konstytucje apostołskie VII*, 30, jak i inne dzieła tego okresu, mówią tylko o dniu Pańskim, nie wskazując konkretniej pory czy godziny gromadzenia się wiernych¹⁴. Wyjątkiem od tej reguły jest zapis liturgii sprawowanej w Jerozolimie zostawiony nam przez Eterię. Według jej dziennika podróży msza święta jest sprawowana w niedzielę o świcie lub po południu, w sobotę przed wschodem słońca, w niedzielę o godzinie piątej (godzina 11) lub później¹⁵. Ówczesne synody kościelne napominają wiernych, żeby przestrzegali dnia Pańskiego i uczestniczyli w eucharystii. Kościół wymierza kary tym wiernym, którzy przez trzy kolejne niedziele nie uczestniczyli w niedzielnej eucharystii (Elvira, ok. 306 roku)¹⁶, a kapłanom za nieprzebranie postu eucharystycznego odbiera godności (Macon, 585 rok)¹⁷.

Po uzyskaniu przez Kościół wolności godzina mszy świętej publicznej, tj. solennej, była wyznaczona na czas między szóstą a dziewiątą rano. Ten zwyczaj według A. Nowowiejskiego Kościół zapożyczył od mnichów, którzy w sobotę i w niedzielę gromadzili się, aby przyjmować o tej porze komunie

¹⁰ Por. B. Botte, *La Tradition apostolique de Saint Hippolyte. Essai de reconstitution*, Münster-Minden 1965² (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen, 39).

¹¹ Por. A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, Warszawa 2001, s. 276.

¹² Por. Cyprian, *Listy*, tł. W. Szoldrski, wstęp M. Michalski, oprac. E. Stanula, Warszawa 1969, s. 165 (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, 1).

¹³ Por. I. A. Jungmann, *Missarum sollemnia*, dz. cyt., s. 206–207.

¹⁴ Por. *Konstytucje apostołskie oraz kanony Pamfilosa z apostołskiego synodu z Antiochii. Prawo kanoniczne świętych Apostołów. Kary świętych Apostołów dla upadłych. Euchologion Serapiona*, Kraków 2007, s. 192–193*.

¹⁵ Por. Eteria, *Pielgrzymka do miejsc świętych*, Warszawa 1970, s. 170, 171, 203, 204, 205, 208, 210 (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, 6).

¹⁶ Por. W. Rordorf, *Sabato e domenica nella Chiesa antica*, dz. cyt., s. 176–177.

¹⁷ Por. *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, Poznań 1989, s. 571.

świętą¹⁸. W Rzymie zgodnie z nauczaniem papieża Telesfora, który orzekł, że *ante horae tertiae cursum* nikt nie powinien celebrować mszy świętej, była ona sprawowana po trzeciej. Ta reguła została potwierdzona przez synod w Orleanie (538 rok) i przez Dekret Gracjana¹⁹. Wybór tej godziny miał w sobie aspekt symboliczny i praktyczny. O tej godzinie Jezus Chrystus Zbawiciel został ukrzyżowany, jak i nastąpiło zesłanie Ducha Świętego²⁰. Kościół nie musiał ukrywać się pod osłoną nocy, lecz korzystał z praw dnia wolnego, ustalonego przez cesarza Konstantyna²¹.

Należy pamiętać, że wraz z dekretem ogłoszonymi przez cesarza Konstantyna, a po nim przez innych władców, w imperium rzymskim doszło do koegzystencji pogańskiej religii rzymskiej i chrześcijaństwa. Chrześcijaństwo wniosło ze sobą swój kalendarz, element własnej tożsamości. Nastąpiło wówczas zjawisko chrystianizacji czasu, w którym Wielkanoc i niedziela odegrały rolę dominującą²². Tak jak w pierwszych wiekach wśród wyznawców Jezusa Chrystusa, zwłaszcza wśród judeochrześcijan, dokonano się przejście od szabatu do niedzieli²³, tak teraz od *dies solis* do *dies dominica et resurrectionis*.

Jak podaje Nowowiejski, zapanowała w tamtych czasach następująca reguła: w dni postne celebrowano eucharystię po ustaniu postu, nawet po godzinie 15 lub wieczorem; w dni stacyjne między 9 a 12; natomiast w wigilię – w nocy²⁴. Autor powołuje się także na lekturę dzieła Edmonda Martène'a *De antiquis Ecclesiae ritibus libri*, z której wysuwa tezę, że msza święta była celebrowana o każdej porze dnia, po godzinie zwanej kompleta, a nawet i w nocy²⁵.

Należy wspomnieć także, że już od początku chrześcijaństwa zwracano uwagę na czas postu. Postem przygotowywano się do sprawowania eucharystii²⁶. Ten element życia chrześcjan został także włączony w bieg roku liturgicznego w formie zwanej *Quattro Tempora*, czas, który zawsze kończył

¹⁸ Por. A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, dz. cyt., s. 277.

¹⁹ Por. I. A. Jungmann, *Missarum sollemnia*, dz. cyt., s. 207.

²⁰ Por. A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, dz. cyt., s. 277.

²¹ Por. W. Rordorf, *Sabato e domenica nella Chiesa antica*, dz. cyt., s. 178–183.

²² Por. A. Berardino, *La cristianizzazione del tempo nei secoli IV–V*, „Augustianum” 42 (2002), s. 97–125.

²³ Por. M. Augé, *L'anno liturgico nei primi quattro secoli*, [w:] *Tempo e spazio liturgico*, Casale Monferrato 1998, s. 173–175 (Scientia Liturgica, 5); P. Stefani, *Dal sabato ebraico al „primo giorno dopo il sabato”*, [w:] „O giorno primo ed ultimo”. *Vivere la Domenica tra festa e rito. Atti della XXXII Settimana di Studio dell'Associazione Professori di Liturgia. Cassano delle Murge, 29 agosto – 3 settembre 2003*, red. M. Barba, Roma 2005, s. 83–95 (Bibliotheca „Ephemerides Liturgicae”. Subsidia, 136).

²⁴ Por. A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, dz. cyt., s. 277.

²⁵ Por. tamże.

²⁶ Por. tamże, s. 440–441.

się wigilią nocną z soboty na niedzielę. Właśnie tej nocy sprawowano eucharystię, która – jak twierdzi Jungmann – była widziana jako niedzielna msza święta. Od VII wieku msza ta jest przeniesiona na sobotę, a niedziela po *Quattro Tempora* otrzymuje nową, własną eucharystię. Właśnie w takich czasach sobota staje się dniem specjalnie wyróżnionym przez fakt, że w tym dniu Stworzyciel ukończył swoje dzieło. Sobota jest uznawana za „brata niedzieli”²⁷. Widać to już w nauczaniu zawartym w *Konstytucjach apostoelskich* II, 59, 3, w którym to dziele przynagla się chrześcijan do gorliwości w gromadzeniu się w szabat i niedzielę²⁸. Stąd zdaniem Jungmanna liturgia soboty już od IV wieku nabiera specjalnego, własnego charakteru²⁹.

W średniowieczu według Nowowiejskiego obowiązywały następujące zasady co do czasu sprawowania mszy świętej. W XII wieku przyjęto regułę, że mszy świętej w nocy się nie sprawuje, ale tylko po wschodzie słońca. W wieku XIII celebruje się eucharystię między tercją a noną, ale w czasach soboru trydenckiego przyjęła się dość ograniczona zasada sprawowana jej w czasie od rana do południa³⁰.

Natomiast Jungmann, opisując badaną praktykę w średniowieczu, mówi, że od momentu uzyskania wolności Kościół gromadzi się na eucharystię o porze dnia sprzyjającej celebrowaniu mszy świętej. W niedzielę i święta w Rzymie i Galii stabilizuje się zwyczaj sprawowania jej *ad Tertiam*. Jeszcze za czasów Ignacego z Loyoli godzina ta będzie nazywana „godziną mszy świętej”³¹.

Jungmann przywołuje także praktykę, jaką opisał długoletni ceremoniarz papieski Johannes Burchard ze Strasburga w swoim *Ordo missae*, a potem w *Rubricae generales*. Według niego normy co do sprawowania mszy świętej są następujące: *Missa conventualis et sollemnis* ma być celebrowana *in hora Tertia*; w dni powszednie i zwykłe święta *in Sexta*; w dniach pokutnych *post Nonam*³².

Papież Pius V w 1566 roku zakazał sprawowania mszy świętej w godzinach wieczornych, a Mszał trydencki z 1570 roku wskazuje, że ma być ona celebrowana przed południem. Ks. Czesław Krakowiak określa porę mszy świętej dla miast na godzinę 9, a dla wsi między 10 a 12³³.

²⁷ Por. I. A. Jungmann, *Missarum sollemnia*, dz. cyt., s. 206.

²⁸ Por. *Konstytucje apostoelskie oraz kanony Pamfilosa*, dz. cyt., s. 74–74*.

²⁹ Por. I. A. Jungmann, *Missarum sollemnia*, dz. cyt., s. 206.

³⁰ Por. A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, dz. cyt., s. 277.

³¹ I. A. Jungmann, *Missarum sollemnia*, dz. cyt., s. 207–208.

³² Por. tamże, s. 208.

³³ Por. Cz. Krakowiak, *Eucharystia w sobotę wieczorem czy w niedzielę?*, [w:] *Laudate Dominum. Księdzu Profesorowi Jerzemu Stefańskiemu z okazji 65-lecia urodzin i 40-lecia*

Należy także pamiętać, że w tamtych czasach wierny prawem kościelnym i zwyczajowym był zobowiązany do słuchania mszy świętej w swojej parafii.

Ks. Nowowiejski, streszczając rubryki i wyjaśniając je, tak mówi:

„4. Tercja, jako godzina odprawiania *Missae publicae* w niedziele i w święta, była ustanowiona bardzo dawno, jak nas o tym przekonywa Sidonius Apollinaris co do wieku V, św. Grzegorz z Tours i św. Grzegorz Wielki co do wieku VI, a Teodulf, biskup orleański, co do pierwszej połowy IX wieku. Za czasów Sikarda z Kremony († 1215) powszechnie odprawiano msze główne dla parafian lub dla zgromadzeń zakonnych o godz. 3, w ferie bez postu o godz. 6, a w ferie postne o godzinie 9.

5. Msza konwentualna, jak w ogóle msza solenna i parafialna, tam gdzie chór dla pacierzy kanonicznych istnieje, w uroczystości rytu zdwojonego i połowicznego oraz w niedziele i dni oktawalne powinna się odbywać bezpośrednio po tercji. Dlatego to ceremoniał biskupi zaleca, aby biskupi, którzy mają tego dnia celebrować, sami w chórze rozpoczynali tercję, a chór w dalszym ciągu ją śpiewał, podczas gdy biskup, po odmówieniu wstępnych modłów, przybierał się w szaty mszalne.

6. Po tercji należy odprawiać mszę o niedzieli, nawet uprzedzonej lub przeniesionej wraz z officjum o wigilii Epifanii, o uroczystości rytu zdwojonego lub połowicznego i oktawy całej, zarówno zwykłej jak i uprzywilejowanej (tylko Msza Suchych dni w oktawie Zielonych Świątek odprawia się po nonie)³⁴.

Tam gdzie nie odprawiana była w sposób publiczny modlitwa brewiarzowa, msza konwentualna była zastępowana przez sumę – mszę parafialną, której godzina dla całej diecezji była wyznaczana przez biskupa miejsca. W Polsce zgodnie z przepisami synodalnymi rozpoczynała się ona o godz. 10, a kończyła o 11.30³⁵.

Jak już podkreśliliśmy, w średniowieczu do XIII wieku wierni mieli obowiązek słuchania w niedzielę mszy świętej we własnej parafii. Pojawienie się w miastach zakonów żebrzących, a potem jezuitów sprawia, że reguła uczęszczania do własnej parafii zostanie złamana³⁶.

Innym elementem, o którym należy pamiętać, jest pojawienie się, w zależności od potrzeby, innych mszy świętych³⁷, które były sprawowane obok mszy głównej w niedzielę, np. msza święta komunijna³⁸ lub primaria. Dzięki

kapłaństwa, red. K. Konecki, Gniezno 2005, s. 261.

³⁴ A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, dz. cyt., s. 282.

³⁵ Por. A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, dz. cyt., s. 283.

³⁶ Por. M. Righetti, *L'anno liturgico, il breviario*, dz. cyt., s. 23.

³⁷ Por. Cz. Krakowiak, *Eucharystia w sobotę wieczorem czy w niedzielę?*, dz. cyt., s. 261.

³⁸ Por. I. A. Jungmann, *Missarum sollemnia*, dz. cyt., s. 209.

tej praktyce wierni mieli możliwość wyboru mszy świętej w zależności od indywidualnych możliwości i potrzeb.

Wielka Rewolucja Francuska 1789 roku, zrywy społeczne i narodowe XIX wieku, jak również rewolucja przemysłowa wpływają na duszpasterską działalność Kościoła XIX i XX wieku. Kościół czyni wysiłki, aby prawo cywilne broniło niedzieli jako dnia wolnego od pracy. Zwłaszcza że przez rewolucjonistów czynione są starania utworzenia dekad (we Francji) lub tygodnia złożonego z dziesięciu dni (ZSRR)³⁹. W tamtych czasach duszpasterze zauważają, że wybór pory mszy świętej już nie jest uwarunkowany tylko rytmem godzin kanonicznych, w których wspomniane są tajemnice wiary Chrystusa i Kościoła. Teraz, wyznaczając godzinę mszy świętej, należy wziąć pod uwagę nie tylko czas pracy rolników, ale nade wszystko czas, którym dysponują liczne rzesze robotników.

Msza święta po południu, wieczorem i w nocy

Pierwszy Kodeks Prawa Kanonicznego Kościoła rzymskokatolickiego z 1917 roku w kanonie 821 § 1 mówi, że nie można rozpocząć sprawowania mszy świętej prywatnej wcześniej niż godzinę przed brzaskiem ani później niż godzinę po południu⁴⁰. Obok tej precyzyjnej dyrektywy kanonicznej istniała także rubryka, która mówiła, że msza święta może być odprawiana od brzasku do południa⁴¹. W określaniu czasu porannego brzasku co do danego miejsca i jego szerokości geograficznej Kościół posługiwał się astronomicznymi tablicami. Następnie zaakceptował godzinę prawną, a potem czas strefowy⁴².

Od tej generalnej zasady dotyczącej godziny celebrowania mszy świętej już w § 2 kanonu 821 wskazany został wyjątek, kiedy bez specjalnego indultu można sprawować eucharystię. W noc Bożego Narodzenia o północy można sprawować tylko mszę konwentualną lub parafialną⁴³. Zarazem komentatorzy tego kanonu kodeksu prawnego wskazywali możliwość celebrowania mszy świętej o innej porze, ale po uprzednim otrzymaniu

³⁹ Por. S. Rosso, *Il segno del tempo nella liturgia. Anno liturgico e Liturgia delle ore*, Torino 2002, s. 160.

⁴⁰ "Missae celebrandae initium ne fiat citius quam una hora ante auroram vel serius quam una hora post meridiem" (*Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico ab Emo Pietro Card. Gaspari auctus*, Romae 1918, s. 236).

⁴¹ Zdaniem A. J. Nowowiejskiego rubryka była zbyt ogólnikowa, stąd bardziej był przestrzegany zapis z *Codex iuris canonici* z 1917 roku – por. A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, dz. cyt., s. 277.

⁴² Por. A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, dz. cyt., s. 278–279.

⁴³ "In nocte Nativitatis Domini inchoari media nocte potest sola Missa conventualis vel paroecialis, non autem alia sine apostolico indulto" (*Codex iuris canonici Pii X*, dz. cyt., s. 236).

odpowiedniego indultu bądź z racji pojawienia się przyczyn ogólnych i prywatnych, jak np. „potrzeba wysłuchania mszy przez robotników i służbę”, „wyjazd wczesny w daleką podróż”⁴⁴ itd.

Z kompendium liturgii praktycznej, którym posługiwali się kapłani przed Soborem Watykańskim II, wynika, że dzień liturgiczny to dzień naturalny, który jest uświęcony poprzez czynności liturgiczne, do których należy msza święta i oficjum brewiarzowe. Zazwyczaj czasoprzestrzeń tego dnia koresponduje z dniem kalendarza cywilnego i trwa od północy do północy rozpoczynającej następnego dnia (*Rubricae Breviarii et Missalis*, 4). Ale dni liturgiczne posiadające I nieszpory rozpoczynały się wieczorem dnia poprzedzającego⁴⁵.

W kompendium, którym się posługujemy, w dziale poświęconym niedzieli brak jest informacji, że istnieje praktyka sprawowania mszy świętej przy użyciu formularza niedzielnego w sobotni wieczór⁴⁶. Natomiast jest mowa o wigiliach I, II i III klasy, które są rozumiane jako dzień posiadający mszę świętą i oficjum, poprzez które Kościół przygotowuje się do sprawowania uroczystości najstarszych (*Rubricae Breviarii et Missalis*, 26)⁴⁷. Stąd łatwo wywnioskować, że tylko w uroczystości, które posiadały wigilie, sprawowano mszę świętą wieczorem. Jej celem było przygotowanie wiernych do świętowania dnia, który rozpoczynał się nazajutrz.

J. Jungmann w swoim *Missarum sollemnia* identyfikuje Franza Zimmermana jako gorącego zwolennika mszy świętej wieczornej. Właśnie Zimmerman w swoim dziele *Die Abendmesse in Geschichte und Gegenwart*⁴⁸ poświęca wiele uwagi współczesnemu mu ruchowi na rzecz mszy świętej sprawowanej wieczorem. Sam Jungmann wydaje się entuzjastą tej idei, chociaż w swojej publikacji nie poświęca jej zbytnej uwagi. Identyfikuje tylko indulty, w których to Kościół dał możliwość sprawowania mszy świętej porą wieczorną. Otrzymały je te kraje, w których występowały prześladowania Kościoła: Meksyk w roku 1927, a Rosja w 1929. Dodaje także, że sanktuarium w Lourdes w 1935 roku otrzymało pozwolenie na sprawowanie mszy świętej bez przerwy przez trzy dni⁴⁹. Sam papież Pius XI na konsystorzu zwołanym na dzień 1 kwietnia 1935 roku mówił: „Postanowiliśmy w sposób, zdaje się najlepszy, uwieńczyć Rok Jubileuszowy Boskiego Odkupiciela, polecając odprawić przed cudowną grotą Masabielską, w atmosferze pło-

⁴⁴ A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, dz. cyt., s. 280.

⁴⁵ Por. L. Trimeloni, *Compendio di liturgia pratica*, terza edizione aggiornata e ampliata con note e commenti di P. Siffi, Milano 2007, s. 37.

⁴⁶ Por. tamże, s. 38–41.

⁴⁷ Por. tamże, s. 42.

⁴⁸ Por. F. Zimmerman, *Die Abendmesse in Geschichte und Gegenwart*, Wien 1914.

⁴⁹ Por. I. A. Jungmann, *Missarum sollemnia*, dz. cyt., s. 210, przypis 50.

nałej pobożności, Ofiarę eucharystyczną w ciągu trzech dni i trzech nocy nieustannie. Owe święte obrzędy odnowią w sposób niekrywawo tę ofiarę, jaką Boski Zbawiciel złożył na krzyżu Ojcu Przedwiecznemu”.

Należy wspomnieć, że 7 marca 1924 roku Pius XI pozwala na odprawianie mszy świętej o północy podczas kongresów eucharystycznych. W innych okolicznościach Kongregacja Sakramentalna decyduje, czy wydać pozwolenie na nocną celebrację eucharystii⁵⁰.

Innym źródłem, które wskazuje, gdzie jest możliwe sprawowanie mszy świętej po południu jest *Dictionnaire pratique de liturgie romaine*. Autorzy hasła *ora*, Bernard Calle i Salvatore Marsili, przypominają, że w czasie II wojny światowej Stolica Święta pozwoliła w wielu krajach na celebrowanie mszy świętej po południu, mając na względzie uczestnictwo w niej jeńców wojennych, internowanych i obcokrajowców robotników⁵¹. Niestety autorzy hasła nie identyfikują krajów, którym dano tę możliwość. Wspomniany już ks. Cz. Krakowiak podaje, że rozwój gospodarki amerykańskiej i wprowadzenie nowego, wielozmianowego systemu pracy wymuszają potrzebę sprawowania mszy świętej po południu. Stolica Święta daje zgodę na mszę świętą po południu i wieczorem biskupom niemieckim dopiero podczas II wojny światowej⁵².

Natomiast już po II wojnie światowej (1946), podczas pontyfikatu Piusa XII, Sekretariat Stanu pozwala na celebrowanie mszy świętej po południu we Francji jeńcom i więźniom w obozach koncentracyjnych⁵³. Rok później Kongregacja Świętego Oficjum pozwala, aby kapłani sprawowali eucharystię popołudniową wyłącznie w niedziele i święta *de praecepto* dla robotników w Belgii⁵⁴.

Papież Pius XII 6 stycznia 1953 roku ogłasza konstytucję *Christus Dominus*, w której co do mszy świętej w punkcie VI orzeka: „Udzielamy Ordynariuszom władzy zezwalania kapłanom na odprawianie mszy świętej wieczornej, jeśli okoliczności tego wymagają, z tym jednak, by msze święte nie zaczynały się przed godziną czwartą po południu. Msze wieczorne mogą być odprawiane w święta nakazane, w święta nakazane zniesione, w pierwsze piątki miesiąca, także w uroczystości, gdy jest wielki napływ wiernych, oraz raz w tygodniu poza dniami już wymienionymi. [...] Tym, którzy głoszą Ewangelię na terytoriach misyjnych, zważywszy szczególniej-

⁵⁰ Por. A. J. Nowowiejski, *Msza święta*, t. 1, dz. cyt., s. 280.

⁵¹ Por. B. Calle, S. Marsili, „ora”, [w:]: *Dizionario pratico di liturgia romana*, red. R. Le-sage, Roma 1956, s. 303.

⁵² Por. Cz. Krakowiak, *Eucharystia w sobotę wieczorem czy w niedzielę?*, dz. cyt., s. 261.

⁵³ Por. *Circa Missas vespertinas et ieiunium eucharisticum in Gallia*, [w:] *Documenta ad instaurationem liturgicam spectantia 1903–1963*, red. C. Braga, A. Bugnini, Roma 2000, s. 550.

⁵⁴ Por. *Celebratio Missae horis postmeridianis pro Belgio*, [w:] *Documenta ad instaurationem liturgicam spectantia 1903–1963*, dz. cyt., s. 554–556.

sze tamtejsze trudności, gdyż kapłani muszą odwiedzać odległe od siebie placówki i rzadko w nich bywają, Ordynariusze mogą ulgi co do mszy świętych wieczornych przyznawać na wszystkie dni tygodnia⁵⁵.

Tę wypowiedź historycy klasyfikują jako element reform na rzecz rewaloryzacji liturgii i dnia niedzielnego w nauczaniu Piusa XII⁵⁶. Wraz z konstytucją została opublikowana *Instrukcja Świętego Oficjum*, w której jest pozwolenie na sprawowanie eucharystii po południu, np. dla robotników fabrycznych i portowych, ze względu na zmianowy system pracy⁵⁷.

Natomiast w 1957 roku Kongregacja Rytów, odpowiadając na pytania do niej skierowane, orzeka, że msza święta popołudniowa ma być sprawowana po godzinie 16. Jeśli wymaga tego dobro wiernych, mogą być dwie msze święte po południu; komunię świętą należy przyjmować przed, w czasie i zaraz po takiej mszy. Można wraz z tą popołudniową mszą świętą sprawować sakrament małżeństwa, jeśli wynika z tego dobro dla określonej wspólnoty, a nie tylko dla jednej rodziny⁵⁸.

Niedzielna msza święta w sobotni wieczór

Dyskusja na ten temat została zainaugurowana na początku lat sześćdziesiątych. Wśród dyskutujących było dwóch znanych przedstawicieli teologii moralnej: Giovanni Batista Guzzetti i Giuseppe Ferrante, którzy w roku 1961 przedstawili swoje propozycje⁵⁹.

Preludium do tej debaty dało przyjęcie przez Kościół Zachodni zasady, że sobotnia wieczorna godzina nieszporów w brewiarzu będzie nazywana I nieszporami niedzieli, tak jak to czyni od wieków Kościół Wschodni⁶⁰. W ten oto sposób pojawił się w Kościele Zachodnim „nowy sposób licze-

⁵⁵ Pius XII, konst. apost. *Christus Dominus* (6 stycznia 1953), [w:] *Documenta ad instaurationem liturgicam spectantia 1903–1963*, dz. cyt., s. 758–765.

⁵⁶ Por. O. Rosseau, *La revalorisation du dimanche dans l'Église catholique depuis cinquante ans*, [w:] *Miscellanea liturgica in onore di sua eminenza il cardinale Giacomo Lercaro, arcivescovo di Bologna, presidente del "Consilium" per l'applicazione della Costituzione sulla Sacra liturgia*, t. 1, Roma-Parigi-Tournai-New York 1966, s. 548–549.

⁵⁷ Por. *Instructio S. Officii*, [w:] *Documenta ad instaurationem liturgicam spectantia 1903–1963*, dz. cyt., s. 768.

⁵⁸ Por. Congregatio Rituum, *De Missis vespertinis* 21 stycznia i 21 maja 1957 roku, [w:] *Documenta ad instaurationem liturgicam spectantia 1903–1963*, dz. cyt., s. 910.

⁵⁹ Por. G. B. Guzzetti, *Problemi del Giorno del Signore*, „La Scuola Cattolica” 89 (1961), s. 9–21, 205–213, 373–393; G. Ferrante, *Una proposta pratica per ampliare la partecipazione dei fedeli alla messa festiva*, „Palestra del Clero” 41 (1961), s. 706–711.

⁶⁰ Por. M. Morganti, *La Messa domenicale anticipata al sabato*, [w:] *La domenica. Atti della XIX settimana liturgica nazionale, Udine 26–30 agosto 1968*, Padova 1968, s. 221 (Liturgia. Nuova serie, 6); P. Nowakowski, *Niedziela w liturgicznej tradycji Kościoła wschodniego*, „Liturgia Sacra” 3 (1997), nr 2, s. 42.

nia czasu dla niedzieli i uroczystości⁶¹. W 13 numerze *Novus rubricarum Breviarii ac Missalis Romani Codex* czytamy: *Officium dominicae incipit a I Vesperis, sabbato praecedenti, et explicit post Completorium dominicae*⁶².

G. B. Guzzetti w swoim artykule już w 1961 roku zauważa, że coraz więcej katolików pracuje w niedzielę i nie mogą oni dopełnić obowiązku uczestniczenia we mszy świętej. Autor sugeruje im możliwość uczestniczenia we mszy świętej w ich dniu wolnym od pracy. Ale zarazem teolog z Mediolanu podsuwa także i drugie rozwiązanie. Można by proponować tym katolikom uczestniczenie we mszy świętej w sobotni wieczór. Sam Guzzetti jest świadom, że jedno i drugie rozwiązanie niesie z sobą pewne nieścisłości – bądź to nieścisłość w rachubie czasu liturgicznego, który jest inny dla brewiarza, a inny dla dnia liturgicznego, w jakim sprawuje się eucharystię, bądź to redukowanie charakteru eklezjalnego uczestniczenia we mszy świętej⁶³. Kończąc swój artykuł, dodaje: „jest bardzo trudno powiedzieć, że można dopełnić obowiązku ofiarowania w niedzielę mszy świętej w jakiejś formie, jeśli tej formy Kościół nie określił”⁶⁴.

12 czerwca 1964 roku Radio Watykańskie podało wiadomość, że „wierni mogą zadośćczynić obowiązkowi uczestniczenia we mszy świętej w niedzielę i obowiązkowe święta, jeśli uczestniczą w eucharystii w sobotę po południu w kościołach celowo do tego wskazanych przez zwierzchnika kościoła lokalnego”⁶⁵. Owa msza święta może być sprawowana w sobotę po I niesporach. W audycji podano, że motywem, który skłonił Kościół do wprowadzenia takiej możliwości, były rozwój ruchu turystycznego, zwłaszcza w miejscach uprawiania sportów narciarskich, jak i mała liczba kapłanów w wielu częściach świata. Już cztery dni później, 16 czerwca Radio Watykańskie precyzuje swoją wypowiedź z 12 czerwca, która prawdopodobnie w sposób niewłaściwy została zrozumiana. W wyjaśnieniu podano, że w prawie Kościoła nie nastąpiła żadna zmiana natury generalnej, tzn. niedziela pozostaje dniem konsekrowanym Bogu, podczas którego wspólnotowo i indywidualnie oddaje się Mu cześć poprzez kult. Natomiast, aby pomóc wiernym w wypełnieniu ich obowiązku chrześcijańskiego świętowania poprzez uczestniczenie we mszy świętej, zwłaszcza tam, gdzie jest im to trudno spełnić, jak i tam, gdzie brak odpowiedniej liczby

⁶¹ Cz. Krakowiak, *Eucharystia w sobotę wieczorem czy w niedzielę?*, dz. cyt., s. 263.

⁶² *Novus rubricarum Breviarii ac Missalis Romani Codex*, [w:] *Documenta ad instaurationem liturgicam spectantia 1903–1963*, dz. cyt., s. 1021.

⁶³ Por. G. B. Guzzetti, *Problemi del Giorno del Signore*, art. cyt., s. 376–379.

⁶⁴ G. B. Guzzetti, *Problemi del Giorno del Signore*, art. cyt., s. 392 (tłumaczenie autora).

⁶⁵ Radio Vaticana, *Circa l'adempimento del precetto festivo*, „La civiltà cattolica” 115 (1964) III, s. 94 (tłumaczenie autora).

kapłanów, Kościół pozwolił niektórym ordynariuszom na wprowadzenie mszy świętej w sobotę wieczorem⁶⁶.

Periodyk „La civiltà cattolica” przedstawia na swoich łamach skierowaną do papieża prośbę arcybiskupa bolońskiego kardynała Giacomo Lercaro o możliwość sprawowania mszy świętej w sobotę wieczorem i wieczorem dnia poprzedzającego święto obowiązkowe dla tych, którzy nie mogą dopełnić obowiązku uczestniczenia w Eucharystii w samym dniu świątecznym w regionie Flaminia. Arcybiskup motywuje swoją prośbę brakiem księży i wskazuje, że na terytorium jego diecezji i regionu Flaminia jest wiele parafii bez prezbitera. Podkreśla również, że jest duża liczba wiernych, którzy w niedziele uprawiają sporty narciarskie i myślistwo w miejscach, gdzie brak jest kościołów. Po audiencji u Ojca Świętego w dniu 2 lipca 1964 roku prefekt kardynał Pietro Ciriaci informuje, że papież *ad experimentum* pozwala na sprawowanie takiej mszy w 10 kościołach diecezji bolońskiej. Sami wierni mają być poinformowani o tym fakcie i pouczeni, że mogą uczestniczyć w takiej mszy świętej wówczas, gdy przewidują, że nie będą w stanie dopełnić obowiązku w dzień właściwy⁶⁷. Nie była to pierwsza diecezja, której dano taką możliwość. Wcześniej otrzymały ją już inne diecezje w Italii, a także diecezje w Szwajcarii i Argentynie⁶⁸. Także i miasto Nazaret w 1964 roku otrzymało takie prawo⁶⁹. Rok później arcybiskup kardynał Duval, przewodniczący Konferencji Episkopatu Afryki Północnej, otrzymał od przewodniczącego *Consilium* kardynała P. Ciriaciego na pięć lat *ad experimentum* możliwość sprawowania mszy świętej w sobotę wieczorem i uczestniczenia w niej wiernych dla dopełnienia przez nich obowiązku świętowania dnia Pańskiego⁷⁰.

Jak zaznacza biskup Stefan Cichy, jeszcze podczas trwania Soboru Watykańskiego II wielu biskupów z całego świata prosiło o sprawowanie mszy świętej niedzielnej w sobotni wieczór. Kongregacja Soboru pozwoliła na taką eucharystię w niektórych kościołach. Następstwem tej zgody były prośby ordynariuszy o korzystanie z formularza niedzielnego podczas tych mszy⁷¹. Już 25 września 1965 roku Kongregacja Soboru, mówiąc o mszach

⁶⁶ Por. tamże, s. 94.

⁶⁷ Por. *Per l'obbligo della messa festiva*, „La civiltà cattolica” 115 (1964) III, s. 511–512.

⁶⁸ Por. Radio Vaticana, *Circa l'adempimento del precetto festivo*, art. cyt., s. 94.

⁶⁹ Por. M. Morganti, *La Messa domenicale anticipata al sabato*, art. cyt., s. 213.

⁷⁰ Por. *La Messe du samedi soir en Afrique du Nord*, „La documentation catholique” 47 (1965) nr 1439, kol. 1488.

⁷¹ Por. S. Cichy, *Rozpoczęcie świętowania niedzieli w sobotę*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 43 (1990) nr 1–2, s. 37.

świętych antycypujących, podaje, że mają w nich być użyte teksty liturgiczne z niedzieli lub święta⁷².

Biskupi niemieccy 19 października 1965 roku otrzymują od Kongregacji Soboru *ad experimentum* na okres pięciu lat pozwolenie na sprawowanie mszy świętej niedzielnej w sobotni wieczór⁷³.

Na sesji plenarnej 21–23 lutego 1967 roku Episkopat Italii decyduje, aby zwrócić się do Stolicy Świętej o pozwolenie generalne, by każdy biskup decydował o możliwości wprowadzenia mszy świętej niedzielnej w sobotni wieczór. Diecezja rzymska otrzymuje pozwolenie na antycypowanie mszy świętej niedzielnej i świątecznej 1 czerwca 1967 roku⁷⁴. Podobne stanowisko jak Episkopat Włoch zajmuje w kwietniu 1967 roku Episkopat Stanów Zjednoczonych. Jedyne Episkopat Francji jeszcze w październiku 1966 roku deklarował: „Zgromadzenie odrzuciło korzystanie na ten czas we Francji z możliwości danej episkopatom przez Rzym, o którą te proszą, aby antycypować w niektórych miejscach mszę święta niedzielna. Zgromadzenie jest zdania, że ta kwestia powinna być poprzedzona przez serię przygotowań pastoralnych”⁷⁵.

Jak twierdzi bp S. Cichy, liczba miejsc, w których sprawowano mszę świętą niedzielna w sobotni wieczór, musiała być znaczna, skoro argument pojawił się w dokumencie dotyczącym całego Kościoła⁷⁶. Jak się wydaje, poprzez ogłoszenie 25 maja 1967 roku Instrukcji o kulcie tajemnicy eucharystycznej *Eucharisticum mysterium*, w której to punkt 28 nosi tytuł *Msze święte w niedziele i świąteczne antycypowanie w przeddzień wieczorem*⁷⁷, magisterium Kościoła zamknęło definitywnie debatę na temat badanej mszy świętej. Od tej chwili ordynariusz miejsca, który ma zgodę na umożliwienie takiego wypełnienia przykazania o uczestnictwie we mszy świętej, ma dołożyć wszelkich starań, by pouczyć o sensie tego pozwolenia i zatroszczyć się, aby świadomość niedzieli nie została zatarta, gdyż motywem pozwolenia jest troska o wiernych, aby we współczesnych okolicznościach w sposób łatwiejszy mogli świętować dzień zmartwychwstania Pana⁷⁸.

⁷² Por. M. Morganti, *La Messa domenicale anticipata al sabato*, dz. cyt., s. 213.

⁷³ Por. S. Cichy, *Rozpoczęcie świętowania niedzieli w sobotę*, art. cyt., s. 37.

⁷⁴ Por. M. Morganti, *La Messa domenicale anticipata al sabato*, dz. cyt., s. 215.

⁷⁵ Tamże, s. 214 (tłumaczenie autora).

⁷⁶ Por. S. Cichy, *Rozpoczęcie świętowania niedzieli w sobotę*, art. cyt., s. 37.

⁷⁷ *Istructio de cultu mysterii eucharistici „Eucharisticum mysterium”*, [w:] *Enchiridion Documentorum Instaurationis Liturgicae 1963–1973*, red. R. Kaczyński, t. 1, Torino 1976, s. 320–351.

⁷⁸ Przy konsultacji tekstu *Eucharisticum mysterium* korzystaliśmy z jego publikacji na stronie internetowej Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski. Niestety punkt 28 instrukcji nie został tam umieszczony w całości – por. <http://www.kkbids.episkopat.pl/dokumentypovii/eucharisticum/3.htm> [3 lipca 2008].

Po ogłoszeniu *Eucharisticum mysterium* wiele episkopatów poprosiło Stolicę Apostolską, aby takie wypełnianie obowiązku świętowania mszą świętą w sobotni wieczór i wieczorem w przeddzień świąt nakazanych stało się dla nich praktyką obowiązującą. Po pięcioletnim okresie *ad experimentum* 6 kwietnia 1969 roku msza święta niedzielna w sobotę wieczorem stała się praktyką w Szwajcarii, kilka dni później, 21 kwietnia 1969 roku potrzebne pozwolenie otrzymuje episkopat niemiecki, episkopat francuski w 1969 roku wprowadza tę stałą praktykę, a archidiecezja wiedeńska 31 października 1969 roku⁷⁹.

Należy przypuszczać, że w tej „akcji na rzecz niedzielnej mszy świętej w sobotni wieczór” w 1969 roku pomogła poniekąd Kongregacja ds. Duchowieństwa. Ona to 30 kwietnia 1969 roku ogłosiła *Directorium pastorale quoad turismum*, które wprost zaleca, aby w miejscach turystycznych w dni świąteczne i w ich wigilie sprawować msze święte wieczorne. Także w dni powszednie w miejscach turystycznych winna być sprawowana minimum jedna msza święta, a podczas niej głoszona krótka homilia. Zarazem Kongregacja prosi, aby na podstawie wykazów statystycznych przedstawić przydatność odprawiania mszy świętych niedzielnych lub świątecznych już po I nieszporach niedzieli lub wigilii⁸⁰.

Szukając badanego zagadnienia w polskiej bibliografii lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, nie spotykamy żadnej publikacji. Podążając za artykułem bpa S. Cichego, zauważamy, że pierwszy głos na temat mszy świętej niedzielnej w sobotni wieczór pojawia się w formie komunikatu biskupów w *Wiadomościach Urzędowych Diecezji Opolskiej* w 1984 roku⁸¹. Wiemy tylko, że w latach siedemdziesiątych zajmowała się nim w diecezji katowickiej Diecezjalna Rada Duszpasterska i I Synod Diecezji Katowickiej. Wypowiadający się wyrażali obawy, że poprzez wprowadzenie takiej mszy świętej może nastąpić desakralizacja człowieka lub niedzieli⁸².

Inaczej przedstawiała się sytuacja w Europie Zachodniej. Tam nie tylko biskupi ordynariusze, ale także przedstawiciele teologii praktycznej i moralnej, liturgiści i specjaliści od prawa kanonicznego podejmowali próby przybliżenia wiernym zagadnienia poprzez swoje publikacje. Wśród nich był na terenie Italii liturgista z Katolickiego Uniwersytetu Najświętszego Serca Pana Jezusa w Mediolanie prof. Rinaldo Falsini, który na łamach czasopisma *Rivista di pastorale liturgica* w latach 1966–1967 czterokrotnie

⁷⁹ Por. S. Cichy, *Rozpoczęcie świętowania niedzieli w sobotę*, art. cyt., s. 37–38.

⁸⁰ Por. *Directorium pastorale quoad Turismum*, [w:] *Enchiridion Documentorum Institutionis Liturgicae 1963–1973*, dz. cyt., t. 1, s. 547–551; S. Cichy, *Rozpoczęcie świętowania niedzieli w sobotę*, art. cyt., s. 38.

⁸¹ Por. S. Cichy, *Rozpoczęcie świętowania niedzieli w sobotę*, art. cyt., s. 39, przypis 16.

⁸² Por. tamże, s. 38.

zabrał głos w tej sprawie⁸³. W 1966 roku uważał, że danie przez kompetentne władze szerokiego pozwolenia na takie wypełnienie obowiązku niedzielnego pozbawi właśnie znaczenia dzień Pański. Autor dziwił się, że praktyka mszy świętej antycypowanej pojawiła się w łonie Kościoła soborowego i posoborowego, właśnie gdy on rewaloryzował wagę tego dnia, podkreślając jego uroczyste znaczenie wyrażone w punkcie 106 konstytucji o liturgii świętej. R. Falsini podkreślał, że dyskusja wokół tego tematu pojawiła się wśród moralistów, którzy operują pojęciem i znaczeniem obowiązku, a przeciw „niedziela nie jest przepisem do zachowania, ale dniem do święcenia”⁸⁴. Zaznaczał, że nigdy w tradycji chrześcijańskiej, nawet wówczas, gdy był to dzień pracy, niedziela nie była antycypowana. Rozwiązanie, które podsuwał, było następujące: tam gdzie są wierni, tam także jest sprawowana w niedzielę eucharystia⁸⁵. Rok później ponownie przypominał: „powinniśmy upoczywie obstawać, ażeby wszyscy zrozumieli, że niedziela nie jest obowiązkiem do zachowania, ale dniem do święcenia”⁸⁶.

Czyniąc panoramę historyczną badanego zagadnienia, zauważamy, że kolejnym krokiem było promulgowanie przez Kongregację Biskupów *Directorium de pastoralis ministerio Episcoporum* 22 lutego 1973 roku⁸⁷. Według tego dokumentu to właśnie biskup jest osobą, która ma zatroszczyć się o porządek celebracji eucharystii w diecezji. Ma on to uczynić, wsłuchując się w rady tych, których te msze święte dotyczą. W niedziele, dni świąteczne i wigilie tym, którzy opuszczają dom i udają się dokądś w dowolnym celu, ma zapewnić celebrację mszy świętej również tam, gdzie ci wierni się gromadzą, zachowując należyty szacunek.

Nowy *Kodeks Prawa Kanonicznego* Kościoła łacińskiego ogłoszony w 1983 roku postanawia w kanonie 1248 § 1⁸⁸: „Nakazowi uczestniczenia we Mszy świętej czyni zadość ten, kto bierze w niej udział, gdziekolwiek

⁸³ Por. R. Falsini, *La messa domenicale anticipata al sabato sera*, „Rivista di pastorale liturgica” 4 (1966), s. 549–551; tenże, *Ancora sulla messa festiva anticipata*, „Rivista di pastorale liturgica” 5 (1967), s. 97–98; tenże, *Di nuovo sulla messa festiva anticipata*, „Rivista di pastorale liturgica” 5 (1967), s. 229; tenże, *Età della cresima e Messa festiva anticipata*, „Rivista di pastorale liturgica” 5 (1967), s. 310–312.

⁸⁴ R. Falsini, *La messa domenicale anticipata al sabato sera*, art. cyt., s. 549 (tłumaczenie autora).

⁸⁵ Por. tamże, s. 550–551.

⁸⁶ R. Falsini, *Ancora sulla messa festiva anticipata*, art. cyt., s. 97 (tłumaczenie autora).

⁸⁷ Por. Sacra Congregatio pro Episcopis, *Directorium de pastoralis ministerio Episcoporum*, [w:] *Enchiridion Documentorum Instaurationis Liturgicae 1963–1973*, dz. cyt., t. 1, s. 921–933; S. Cichy, *Rozpoczęcie świętowania niedzieli w sobotę*, art. cyt., s. 38.

⁸⁸ *Codex iuris canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Poznań 1984, s. 491.

jest odprawiana w obrządku katolickim, bądź w sam dzień świąteczny, bądź też wieczorem dnia poprzedzającego”⁸⁹.

Łatwo nam dostrzec, że we wcześniejszych dokumentach operowano pojęciem „antycypować”, tzn. że msza święta niedzielna w sobotni wieczór jest antycypowana. W kanonie 1248 § 1 brak tego wyrażenia w łacińskiej i polskiej wersji. Brak więc i koncepcji ukrytej w treści pojęcia „antycypować”.

Episkopat Polski w związku z wejściem w życie *Kodeksu Prawa Kanonicznego* wydaje komunikat *Pouczenie dla kapłanów w sprawie Mszy świętych odprawianych w wigilię niedziel i świąt de praecepto*. Bp Stefan Cichy zauważa, że ten komunikat nie posiada daty, jak również, że nie został wszędzie ogłoszony⁹⁰. Pouczenie mówi: „[...] zadośćczyni niedzielnemu i świątecznemu obowiązkowi uczestniczenia w liturgii Najświętszej Ofiary *Msza św. odprawiana od godziny 16.00 w sobotę i wigilię świąt de praecepto*. Konsekwentnie uczestniczenie we Mszach św. odprawianych wcześniej, np. z racji pogrzebu lub ślubu, nie zadośćuczyni ww. obowiązkowi”.

Natomiast w 1998 roku odnośnie do niedzieli papież Jan Paweł II, analizując badane zagadnienie, podkreśla w *Dies Domini* 49: „Skoro uczestnictwo we Mszy św. jest dla wiernych obowiązkiem, od którego może ich zwolnić tylko poważna przeszkoda, to pasterze są zobowiązani zapewnić wszystkim rzeczywistą możliwość wypełnienia tego przykazania. W tym kierunku zmierzają przepisy prawa kościelnego, na przykład te, które pozwalają kapłanowi – jeśli uzyska upoważnienie od biskupa diecezjalnego – odprawiać więcej niż jedną Mszę św. w niedzielę i dni świąteczne, a ponadto wprowadzenie Mszy św. wieczornych i wreszcie przepis stanowiący, że czas na wypełnienie obowiązku niedzielnego rozpoczyna się już w sobotę wieczorem, kiedy odprawia się pierwsze Nieszpory z niedzielą. Z liturgicznego punktu widzenia bowiem te właśnie Nieszpory rozpoczynają dzień świąteczny. W konsekwencji msza święta zwana czasem «przedświąteczna», która jednak w rzeczywistości ma charakter w pełni świąteczny, jest sprawowana według liturgii niedzielnej, co nakłada na celebransą obowiązek wygłoszenia homilii i odmówienia z wiernymi modlitwy powszechnej. Ponadto pasterze niech przypominają wiernym, że jeśli przebywają w niedzielę poza stałym miejscem zamieszkania, winni dołożyć starań, aby uczestniczyć we mszy świętej tam, gdzie się znajdują, wzbogacając w ten sposób miejscową wspólnotę swoim osobistym świadectwem. Zarazem ta wspólnota powinna okazać serdeczną gościnność przybywającym braciom, zwłaszcza w miejscach przyciągających licznych

⁸⁹ „Praecepto de Missa participanda satisfacit qui Missae assistit ubicumque celebratur ritu catholico vel ipso die festo vel vespere diei praecedentis”.

⁹⁰ Por. S. Cichy, *Rozpoczęcie świątowania niedzieli w sobotę*, art. cyt., s. 39.

turystów i pielgrzymów, dla których często należy tworzyć specjalne formy opieki duszpasterskiej⁹¹.

Papież zauważa, że czas niedzieli ma początek po I nieszporach, które „rozpoczynają dzień świąteczny”, a więc msza święta sprawowana po nich nie jest „przedświąteczna”, ale świąteczna.

Tak rozumiana papieska wypowiedź znalazła się w orzeczeniach II Polskiego Synodu Plenarnego. Synod cytuje ją wraz ze znanym nam już kanonem 1248 § 1 *Kodeksu Prawa Kanonicznego* w punkcie 26 rozdziału pt. *Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II*, w którym jest mowa o obowiązku uczestniczenia we mszy świętej⁹².

*

Dokonałiśmy prezentacji dziedzictwa świętowania niedzieli poprzez mszę świętą od początku chrześcijaństwa po dzień dzisiejszy. W wiekach, w których społeczeństwo uważało się za *pia societas christiana*, msza główna niedzielna była zazwyczaj sprawowana o godzinie 9 lub między 9 a 13. Z racji obowiązującego wówczas postu komunია święta spożyta podczas tej mszy była pierwszym posiłkiem dla chrześcijanina. Samo ułożenie mszy świętej niedzielnej między godziną 9 a 13 sprawiało, że wpisywała się ona w czas męki Chrystusa na krzyżu i Jego śmierci. Niestety przemiany społeczne i ekonomiczne, prześladowanie Kościoła i II wojna światowa sprawiły, że msza święta niedzielna zaczęła być sprawowana wieczorem. Po przyjęciu zasady, że kanoniczna godzina sobotnich nieszporów będzie nazywana I nieszporami, rozpoczęła się dyskusja nad mszą świętą w sobotni wieczór. Owoc tej dyskusji to świadomość Kościoła odnośnie do mszy świętej w sobotni wieczór, wyrażona w instrukcji *Eucharisticum mysterium*, kanonie 1248 § 1 *Kodeksu Prawa Kanonicznego* z 1983 roku, *Dies Domini* Jana Pawła II i na II Synodzie Polskim. Wraz z tą nową rzeczywistością mszy świętej niedzielnej w sobotni wieczór, jak mówi R. Falsini, nastąpiło przesunięcie akcentów i raczej podkreślenie obowiązku uczestniczenia we mszy świętej niż świętowanie dnia niedzieli jako dnia Pańskiego. Racje wprowadzenia tej eucharystii są pastoralne, a nie biblijne, dogmatyczne czy historyczne. Obserwując to zagadnienie, kard. Joseph Ratzinger przynagla wspólnoty Kościoła do wypracowania eucharystii, która będzie miała własną siłę promieniowania, która dla niewierzących stanie się nadzieją i wezwaniem. „Powinna jako *opus Dei* być miejscem, w którym wszystkie *opera hominum*

⁹¹ Por. *List apostolski „Dies Domini” Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów, kapłanów i wiernych o świętowaniu niedzieli*, Wrocław 2000, s. 61–62.

⁹² Por. *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, Poznań 2001, s. 194.

mają swój kres i zostają przekroczone i gdzie tym sposobem powstaje nowa wolność, jakiej na próżno szukalibyśmy w libertynizmach show-biznesu⁹³.

Kraków

JAROSŁAW A. SUPERSON SAC

Słowa kluczowe

Eucharystia, niedziela, pora celebrowania eucharystii niedzielnej

Summary

Keeping Sunday holy by sharing in the Eucharist (historical view)

Analyzing the heritage of Christianity, we see that since the very beginning, Sunday, the first day of the week, has always been the day of common Church gathering to celebrate the Eucharist. In the very beginning, as pointed by Tertullian, the celebration took place at night because of the precessions. Night or dawn gave more privacy and security. After the Edict of Milan it became a custom that a Mass should be celebrated after three o'clock, or at night, if they fell around so-called *Quattro Tempora*. In the middle ages it was believed that any time of the day is good to celebrate the Eucharist, but *missa conventualis et sollemnis in hora Tertia*. After the Council of Trent the time of the main Sunday Eucharist – *summa* – was determined by the bishop and in Poland it was at 10.00 AM. Often before this Mass was a *Mass primaria celebrated*.

In the beginning of XX century the Code of Canon Law of 1917 stated that it was not allowed to celebrate a private Mass earlier than an hour before dawn or an hour after noon. For the solemnities that had its own vigil, the celebrations of the Eucharist took place in the evening. The purpose of that practice was to prepare for the celebration of the solemnity of the next day. Along with industrialization, introduction of different work shifts, persecution of the Church and other specific circumstances, it was allowed to celebrate Mass in the evening. This rule was especially visible during the Second World War and shortly after when the Sunday evening Mass was celebrated for the prisoners of war, those who were detained and foreigners. After the Church adapted the rule that the canonical hour for the Vespers would be called Vespers I, a discussion on the celebration of the Mass on Saturday evening started among the moral theologians. Participation in the Saturday evening Mass was supposed to satisfy the obligation of participation in the Sunday Mass and the holy days *de praecepto*. The Church recognized that there was a large group of the faithful who practiced sports and hunted on Sundays and that there was also an insufficient number of priests in some parishes. Therefore, so-called pre-holiday Mass was introduced to enable more participation in the Masses. The document *Eucharisticum Mysterium* of 1967 definitely recognized that the participation in Saturday vigil Mass satisfied the obligation of Sunday Mass participation. It was reconfirmed again by the Code of Canon Law in 1983 and by *Dies Domini* of John Paul II and the II Council of the Church of Poland.

Keywords

The Eucharist, Sunday, the time of a celebration of the Sunday Eucharist

⁹³ J. Ratzinger, *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*, przekł. J. Zychowicz, Kraków 2005, s. 123.